

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.14>

Гуйван П. Д.,

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОНЯТЬ «ПЕРЕРИВАННЯ» І «ПРИПИНЕННЯ ДАВНІСНОГО СТРОКУ»

Анотація. Цю працю присвячено науковому дослідженню актуального питання про теоретичне і фактичне відмежування юридичних понять «переривання позовної давності» та «дострокове припинення давнісного строку». Піддано критиці застарілий і такий, що не відповідає реальній сутності регульованих матеріальних відносин, коментар правила ст. 264 Цивільного кодексу, згідно з яким позовна давність переривається у разі будь-якого пред'явлення позову за тими самими вимогами до того ж відповідача. Крім того, критично оцінено намагання науковців прив'язати тривалість позовного домагання (позовної давності) не до матеріального права на позов, а до особливостей процесу, що є невірним. Насправді реалізація права на судовий захист, яке виникло після порушення, може відбутись, якщо управнена особа протягом встановленого (давнісного) строку звернулася до суду. Водночас позовна давність не стосується строку примусового здійснення судом позовної вимоги, а лише регулює час дії домагання. Право на позов, як і всіляке інше, обмежене присічним строком, може бути реалізованим лише один раз, після цього воно вичерпується і не має подальшої здатності до реалізації. Чинне законодавство не містить таких юридичних конструкцій, які б дозволили вести мову про повторний захист того ж права після закінчення процесу. Рішення суду (по суті спору) вирішує питання про захист і знімає питання про повторний спір. Тому слід визнати відсутність перебігу позовної давності після пред'явлення та під час розгляду позову. Отже, із кожного порушення може виникнути лише одне право на позов, змістом якого є матеріально-правова вимога. Оскільки вона вже реалізована, інша позовна вимога виникнути не може, відтак не буде існувати і новий перебіг давності. Таким чином, належне пред'явлення позову припиняє позовну давність за вимогами певної особи того ж змісту і до того ж боржника, а не перериває її.

Ключові слова: переривання позовної давності, припинення давнісного строку, належне пред'явлення позову.

Guyvan P. D. On the relationship between legal concepts interruption and termination of the limitation period

Abstract. This paper is devoted to the research of the topical issue of theoretical and factual separation of legal concepts of interruption of the statute of limitations and early termination of the statute of limitations. The commentary on the rule of Art. 264 of the Civil Code, according to which the statute of limitations is interrupted in case of any filing of a claim under the same requirements to the same defendant. Researchers' efforts to link the duration of a claim (statute of limitations) not to the substantive right to sue, but to the specifics of the process, which is incorrect, have also been criticized. In fact, the exercise of the right to judicial protection that arose after the violation may occur if the entitled person has applied to the court within the established (statute of limitations) period. In this case, the statute of limitations does not apply to the period of enforcement of the claim by the court, but only regulates the duration of the claim. The right to sue, as well as everything else, limited by the cut-off period, can be exercised only once, after which it is exhausted and has no further capacity to exercise. The current legislation does not contain such legal constructions that would allow to talk about the re-protection of the same right after the process. The decision of the court on the merits of the dispute resolves the issue of protection and removes the issue of re-dispute. Therefore, it is necessary to recognize the absence of the statute of limitations after filing and in the process of consideration of the claim. Thus, from each violation may arise only one right to sue, the content of which is a substantive claim. Since it has already been implemented, no other claim can arise, so there will be no new statute of limitations. Thus, the proper filing of a lawsuit terminates the statute of limitations at the request of a certain person of the same content and to the same debtor, and does not interrupt it.

Key words: interruption of the statute of limitations, termination of the statute of limitations, proper filing of the claim.

Позовна давність починається від часу усвідомлення носієм факту порушення свого права. За тим самим простроченим зобов'язанням може відбуватися лише один перебіг давності. Закінчується цей перебіг після спливу встановленого строку. Проте в окремих випадках проміжок часу від початку до його закінчення може бути більшим, ніж це вказано у статтях 257, 258 ЦК України. За загальним правилом будь-який строк, зокрема давнісний, спливає безперервно. Однак протягом позовної давності, яка вже почалася, можуть з'явитися обставини, що впливають на її перебіг. Йдеться про встановлену законодавством можливість за наявності певних обставин зупинення і переривання позовної давності (статті 263, 264 ЦК України). Водночас слід урахувати, що терміни «зупинення» і «переривання» нормативно пов'язані із позовною давністю та не означають переривання чи зупинення часу як форми існування матерії. Йдеться лише про можливість зарахування певних відрізків часу до давнісних строків. Відтак, указані правові категорії є нічим іншим, як спеціальними способами обчислення тривалості існування матеріального права на позов. Убачається, що законодавче запровадження механізмів зупинення і переривання позовної давності є певною компенсаційною конструкцією, спрямованою на захист інтересів кредитора, побудованою для врівноваження очевидної, на перший погляд, спрямованості давнісного інституту на захист саме боржника.

Якщо питання щодо зупинення позовної давності загалом не є проблемними, то нормативне забезпечення її переривання носить досить дискусійний характер. Законом визначено винятковий перелік обставин, які тягнуть переривання позовної давності. Вони зазначені у статті 264 ЦК України: це дії особи, що свідчать про визнання нею свого обов'язку та належне пред'явлення позову. В науці ведеться тривала полеміка стосовно значення, юридичного змісту і наслідків впливу цих обставин на корегування порядку обчислення давнісного строку шляхом його переривання. Водночас це стосується як чинників, пов'язаних із визнанням боргу (меншою мірою і винятково щодо проявів назовні ознак такого визнання), так і пов'язаних із пред'явленням позову.

Втім, справжня полеміка з'являється, коли доктринальний аналіз доходить до правила ч. 2 ст. 264 ЦКУ, котре вказує на переривання позовної давності у разі пред'явлення позову. Ми почнемо з того, що за буквальною сенсом цієї норми будь-яке пред'явлення позову, навіть здійснене неналежним або безпідставним чином, перериває позовну давність. Насправді ж це, звісно, не так. Цивілістична наука вже досить давно визначилася, що позовний строк переривається тільки у випадку належного пред'явлення позову [1, с. 211]. Як подібне діяння йдеться лише про ті позовні заяви, які надалі були прийняті до розгляду правозастосовними органами. Саме таким чином тлумачиться коментоване положення закону у наукових працях та коментарях [2, с. 53-54]. Проте це правило напряду не впливає із нормативного акту, що є недоліком останнього, який потрібно виправити. До речі, положення про переривання позовної давності належно пред'явленим позовом містилося в основному цивільно-правовому документі 1963 року (ч. 1 ст. 79 ЦК УРСР).

Проте це не є головною проблемою у коментованій царині. Більше занепокоєння викликає той факт, що у нашій цивілістиці та правозастосовній практиці загалом відсутнє розуміння юридичного змісту цієї правової надбудови. Це призводить до різного тлумачення юридичної сутності коментованого правила та, що найприкріше, до поширених і невиправданих помилок під час його практичного застосування. У цивілістичній літературі більшість правників досить лаконічно констатує: давнісний позовний строк переривається внаслідок пред'явлення позову до боржника, не вдаючись до аналізу правового призначення нового перебігу, що починається від моменту переривання, та інших його наслідків [3, с. 10-11]. Тому в літературі досить розтиражованими виявились очевидно неправильні висловлювання на кшталт: «після пред'явлення позову починається новий перебіг позовної давності за тими самими вимогами стосовно того ж боржника» [4, с. 157]. Іноді доводиться зустрічати навіть твердження, що цей новий перебіг триває незалежно від вирішення судового спору по суті, тобто і тоді, коли буде прийнято рішення [5, с. 8].

Під час практичного застосування неодноразово заявляла про себе абстрактність побудованого силогізму та його неідеальність. Але, незважаючи на нелогічність нового перебігу позовної давності після пред'явлення позову, окремі дослідники все ж намагаються його обґрунтувати із посиланням на положення процесуального законодавства щодо призупинення процесу. Існує думка, що пред'явлення позову призводить до перерви перебігу давності (фактично її зупинення) до закінчення провадження за справою [1, с. 212]. За іншого підходу особі потрібно надати новий давнісний строк для захисту свого порушеного права, скажімо, у порядку господарського судочинства, якщо провадження закінчено без розгляду справи по суті шляхом залишення позову без розгляду з огляду на те, що справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства [6, с. 108]. У цьому контексті слід також згадати тезу О.С. Іоффе та його послідовників, згідно з якою після закінчення процесу починається новий перебіг позовної давності [7, с. 338-339; 5, с. 8; 1, с. 212].

Наведені концепції загалом зводяться до того, що із пред'явленням позову давність не закінчується, а переривається та починає новий перебіг спочатку. Дозволимо собі не погодитись із таким твердженням. Поставимо питання: що є предметом нового давнісного перебігу, який почнеться від моменту відновлення процесу? Ним не можна визнати право кредитора на судовий захист, оскільки він його вже реалізував, пред'явивши позов. Це також не може бути позовним домаганням правонаступника, оскільки той вступає у процес вже після здійснення попередником права на позов і діє в межах повноважень, які належали останньому. На нашу думку, зазначена вище конструкція створена значною мірою штучно, вона не відображає реальної потреби у правовому регулюванні опосередковуваних відносин, не відповідає їхній реальній сутності.

Усі вказані теоретичні побудови, які за своєю ідеєю покликані обґрунтувати відверто неідеальний правовий інструментарій, заслуговують на критичну оцінку. У першу чергу, вони пов'язані із призначенням та порядком обчислення нового давнісного строку, який мав би починатися від моменту переривання. Тож чи може бути двічі

(або більшу кількість разів) реалізоване те ж саме за змістом право на судовий захист, якщо воно вже було належним чином здійснено? Очевидно, що ні. Належно пред'явлений позов має бути розглянутий, за ним обов'язково приймається рішення чи ухвала. Чинне законодавство не містить таких юридичних конструкцій, які б дозволили вести мову про повторний захист того самого права після закінчення процесу. Рішення суду по суті спору (скільки б воно не переглядалося, скільки б не тривав розгляд, право на судовий захист вважається реалізованим на момент первинного звернення з позовом, від цього терміну обчислюється вже тривалість публічного процесуального право-відношення) вирішує питання про захист і знімає питання про повторний спір. Тому окремі дослідники категорично заявляють про відсутність будь-якого перебігу позовної давності після пред'явлення та під час розгляду позову. Як уважає І.Б. Новицький, судові рішення дає відповідь на вимогу позивача. Для нього відпадає необхідність пред'явлення нового позову, а водночас відпадає і питання про позовну давність [8, с. 190]. До таких самих наслідків призводить і закриття провадження у справі. Що стосується припинення процесу внаслідок залишення позовної заяви без розгляду, то чинне законодавство прямо вказує про незастосування правила про зміну порядку обчислення давності до цієї ситуації. Окрім того, не може підтримуватися позиція, за якою новий перебіг має початися, коли після переривання продовжується порушення. Справа в тому, що із кожного порушення може виникнути лише одне право на позов, змістом якого є матеріально-правова вимога. Оскільки вона вже реалізована, інша позовна вимога виникнути не може, відтак не буде існувати і новий перебіг давності.

Поширене у літературі розуміння цивільного закону щодо того, що із пред'явленням позову переривається позовна давність та починається новий її перебіг за тими ж вимогами до того ж відповідача, є нічим іншим, як залишковим елементом попереднього, вже відкинутого новітнім законодавством механізму правового регулювання цих відносин. Річ у тім, що за російським законом дореволюційних часів позовна давність вважалася способом погашення нереалізованого матеріального права

[9, с. 398]. Відповідно до цієї концепції право, щодо реалізації якого володілець не вчиняє активних дій, поступово погашається. Якщо врахувати, що на той час не існувало розподілу на регулятивні та охоронні правовідносини, то зазначене правило поширювалося на всі матеріальні суб'єктивні права. Іноді воно набувало поширення і на процесуальні відносини. Зокрема, невчинення процесуальних дій позивачем після порушення провадження у справі через певний давнісний строк припиняло не тільки право на захист, але і саме охоронюване цивільне право. Тож повноваження особи на захист свого порушеного суб'єктивного права погашалося не лише в разі тривалого неперед'явлення позову, а й тоді, коли вона не здійснювала ходіння за вже пред'явленим позовом у присутніх місцях. Логічно, що для обчислення десятилітнього строку неходіння і потрібен був новий давнісний перебіг. Але навіть за цією теорією новий перебіг давності починався не від її переривання, а тільки від того часу, коли рух за справою припинився, тобто від моменту останньої дії позивача. Водночас не міг зараховуватися до нового перебігу час активного провадження, оскільки управнена особа не була бездіяльною [9, с. 457, 462].

Якби зазначене правило застосовувалося нині, було б логічним запровадження припису про новий перебіг позовної давності після пред'явлення позову. Але лише від того моменту, від якого скінчилися активні дії у правозастосовному процесі. Та сучасне законодавство встановило інші матеріальні та процесуальні наслідки невинуватої відмови позивача від участі у справі, водночас строк не є ключовим критерієм реалізації особою процесуального права на участь у розгляді спору. Нинішня цивілістична теорія однозначно оцінює позовну давність не як час для погашення матеріального права, а як строк для здійснення охоронно-правового повноваження на отримання судового захисту порушеного суб'єктивного права. Це суттєво змінює оціночний підхід до визначення ролі позовної давності. Реалізація права на судовий захист, яке виникло після порушення, може відбутись, якщо управнена особа протягом встановленого (давнісного) строку звернулася до суду. Водночас позовна давність не стосується строку при-

мусового здійснення судом позовної вимоги, а лише регулює час дії домагання.

Відтак примітивне тлумачення нормативно встановленого правила, відповідно до якого переривання та новий перебіг позовної давності з'являється після пред'явлення позову, не відповідає внутрішній сутності регульованих ним відносин. Як ми переконливо довели, відсутні правові та сутнісні підстави для переривання позовної давності за тими ж вимогами до того ж порушника із пред'явленням позову. Однак ч. 2 ст. 264 ЦКУ все-таки каже про таке переривання. Тож виникають питання: чи є пред'явлення позову обставиною, що перериває давність, і чи така дія тягне припинення перебігу цього строку? Ми вимушені визнати, що сучасна цивілістична доктрина неспроможна однозначно оцінити зазначені розбіжності між двома коментованими явищами. А чи існує насправді така розбіжність? Можливо, істина знаходиться десь посередині і враховує аргументи обох полярних думок? Давайте спробуємо визначитись, як і за яких умов переривається позовна давність із пред'явленням позову і чи переривається вона взагалі?

Слід відмітити, що наразі немає єдності думок щодо того, за якими саме вимогами переривається давнісний строк під час пред'явлення позову і як, власне, розуміти поняття «пред'явлення позову за частиною вимоги»? На нашу думку, наявні різнобачення спричинені недостатнім усвідомленням юридичної сутності такого правового явища, як позовна давність. Ми спробуємо ще раз здійснити його науковий аналіз. Позовна давність є часом існування охоронного суб'єктивного матеріального права – позовного домагання. У будь-якого суб'єктивного права, зокрема і того, що охоплюється позовною давністю, є носій і контрагент, якому адресується закладена у праві вимога. Відтак переривання та початок нового перебігу строку існування певного права означає, що змінюється порядок обчислення тривалості саме цього правовідношення з тим самим суб'єктивним складом. Із іншого боку, реалізація позовного домагання (права на позов у матеріальному сенсі) відбувається шляхом звернення до судового органу (пред'явлення позову). Таке звернення, здійснене уповноваженою особою в установленому порядку, одночасно припиняє

охоронне право на позов, адже останнє може бути здійснене лише шляхом його одноразової реалізації. Відповідно, достроково закінчується і період існування домагання.

Отже, пред'явлення позову перериває давність за частиною вимог, щодо яких право на позов не було реалізовано. Але таку законодавчу конструкцію слід тлумачити тільки звужено: йдеться про неохоплену позовом частину тієї ж вимоги. Враховуючи всі зазначені аргументи, ми можемо дійти такого висновку. Після закінчення давнісного строку охоронне право, навіть не отримавши здійснення, продовжує існувати, попри те, що позовне домагання втрачається через відсутність його реалізації. В іншому випадку і строк давності, і саме суб'єктивне право припиняється саме через його здійснення (виконання) (ст. 599 ЦКУ). Таким чином, ми бачимо, що пред'явлення позову або не впливає на давнісний перебіг за відповідними вимогами, або призводить до переривання (ч.2 ст.264 ЦК) чи припинення давності. Враховуючи викладене, ми можемо зазначити про такий механізм впливу на обчислення позовної давності у разі пред'явлення управненою особою позову, що потребує відповідного відображення у цивільному законодавстві: 1) перебіг позовної давності припиняється у разі пред'явлення у встановленому порядку позову у повному обсязі до всіх боржників; 2) перебіг позовної давності переривається під час пред'явлення у встановленому порядку позову за обставин, передбачених у ч. 2 ст. 264 ЦКУ.

Як ми бачимо, незалежно від перебігу подальшого розгляду справи та його результативності, належне пред'явлення позову припиняє позовну давність за вимогами певної особи того самого змісту і до того ж боржника, а не перериває її. Навіть у разі відмови у задоволенні позову через вплив позовної давності право на захист (матеріальне право на позов) уважається припиненим не від моменту набрання законної сили судовим рішенням про це, як вважають окремі науковці [10, с. 3, 12], а від кінцевого терміну давнісного перебігу. Цей факт впливу позовної давності та відповідного припинення охоронного права лише фіксується подальшим судовим рішенням. До речі, варто було б більш широко торкнутися

зазначеної проблематики, пов'язаної із невизначеністю щодо існування того чи іншого правовідношення. На жаль, цивільний закон містить правила, згідно з якими правовий статус учасника відносин визначається не в момент його вступу до них, а пізніше. Тобто обставини, що проявилися через деякий час, мають вирішальний вплив на зміст правовідношення, котре виникло раніше, та строк його існування. Наприклад, це стосується зазначених нормативних правил про відмову у позові, з огляду на пропуск давнісного строку або залишення судом позову без розгляду.

У цих випадках запроваджений порядок дає змогу конструювати правила, які дозволяють застосовувати зворотні механізми під час визначення змісту суб'єктивного права у попередній період: стосовно пропуску позовної давності після закінчення її номінальної тривалості чи щодо того, що давнісний перебіг за пред'явлення позову продовжував спливати. Слід зазначити, що такий підхід є небажаним і досить небезпечним, адже він веде до порушення одного з основних принципів цивільного права – визначеності змісту правовідношення на час його дії.

Незважаючи на достатню очевидність висновку про те, що після реалізації домагання воно припиняє своє існування, в літературі продовжують висловлюватися думки щодо переривання перебігу позовної давності за тими самими вимогами до того ж боржника у разі пред'явлення позову [11, с. 180]. Та все ж, насправді, не може існувати суб'єктивне матеріальне право, яке в жодних умовах неможливо здійснити. Після належного пред'явлення позову, тобто вчинення дії, якою право на позов здійснюється, повторне пред'явлення тотожного позову до тієї ж особи неможливе (пред'явлення позову, залишеного надалі без розгляду, за наслідками прирівнюється до неналежного). Якщо ж не існує самого явища, то відсутній і строк його існування у просторі. Цілком логічно, що після припинення права на позов припиняється і час існування цього права – позовна давність. Тож, керуючись висновками, отриманими внаслідок проведеного дослідження, слід погодитися з тезою, що після пред'явлення позову давнісний строк не може спливати, оскільки він втрачає свою

юридичну сутність. Саме зазначений механізм регулювання має відображати українське цивільне законодавство: давність за тими ж вимогами до того ж відповідача припиняється із пред'явленням позову. І цілком наочною потребою часу є коригування законодавства у цій сфері, внаслідок чого має запровадитися правило про припинення позовної давності після пред'явлення позову належним чином.

Відтак глава 19 Цивільного кодексу має бути доповнена статтею із назвою «Припи-

нення перебігу позовної давності» такого змісту: *«Позовна давність припиняється, якщо протягом її тривалості відбулася одна з таких подій: 1) закінчився передбачений ст. 257-259 ЦКУ строк; 2) пред'явлення кредитором позову у повному обсязі до всіх боржників; 3) добровільне виконання охоронно-правового обов'язку протягом перебігу давнісного строку; 4) припинення прострошеного зобов'язання іншим, ніж виконання, способом»* [12, с. 326].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пушкар Е.Г. Конституционное право на судебную защиту: гражданско-правовой аспект. Львов: Вища школа, 1982. 215 с.
2. Сергеев А.П. Некоторые вопросы применения правил об исковой давности в российском законодательстве Сборник статей к 50-летию Е.А. Крашенинникова. Ярославль: ЯрГУ, 2001. С. 35-60.
3. Самойленко В. Перерывание срока исковой давности. *Юридическая практика*. 2003. № 39. С. 10-11.
4. Харитонов Е.О Гражданский кодекс Украины. Научно-практический комментарий. Харьков: Одиссей, 1999. 848 с.
5. Святогор О. Институт позовної давності: проблемні питання. *Юридичний журнал*. 2002. № 6. С. 7-9.
6. Горовець С. Переривання позовної давності: сутність і призначення. *Юридичний журнал*. 2005, № 4. С. 102-111.
7. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Москва: Юрид. лит., 1967. 494 с.
8. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. Москва: Госюриздат, 1954. 247 с.
9. Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву. Историко-догматическое исследование. Москва: Статут, 2003. 511 с.
10. Цікало В.І. Давність у цивільних правовідносинах. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Львів. 2004. 19 с.
11. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
12. Гуйван П.Д. Позовна давність: монографія. Харків: Право, 2012. 448 с.